

Zbigniew Klimiuk
Akademia Mazowiecka w Płocku
ORCID 0000-0002-8555-3522

doi.org/10.34765/sp.0222.a04

KSZTAŁTOWANIE SIĘ POLSKO-NIEMIECKICH STOSUNKÓW GOSPODARCZYCH W LATACH 1918–1928

Streszczenie

Pierwszymi dokumentami otwierającymi historię bezpośrednich polsko-niemieckich stosunków gospodarczych po I wojnie światowej były układ gospodarczy wraz z układem tranzytowym zawarte 22.10.1919 r. Podpisanie układów było poprzedzone kilkumiesięcznymi rozmowami. Inicjatorem i protektorem układów były Główne Mocarstwa Sprzymierzone. W myśl postanowień traktatu Niemcy miały dostarczyć Polsce miesięcznie 75 tys. t węgla z Górnego Śląska, przy czym dostawy te miały wzrastać aż do osiągnięcia przeciętnych dostaw, jakie Polska otrzymywała z Górnego Śląska w latach 1911–1913. Ponadto Niemcy zobowiązały się postawić do dyspozycji Polski 50 tys. t węgla składowanego na hałdach pod warunkiem, że zostanie on zabrany przy pomocy polskiego taboru kolejowego. Do połowy lat 20. handel z Niemcami stanowił blisko połowę wolumenu polskiego handlu zagranicznego. Niemcy były odbiorcą prawie 80% węgla wydobywanego w Polsce. Stosunki polityczne między oboma państwami utrzymywały się w stanie nieustannego napięcia na tle rozbieżności interesów, w szczególności sporu terytorialnego o polską część Pomorza i Wolne Miasto Gdańsk. W styczniu 1925 r. wygasła nałożona na Niemcy w traktacie wersalskim klauzula najwyższego uprzywilejowania wobec towarów z państw Ententy, w tym z Polski. W czerwcu zakończyło się zwolnienie z cła produktów z województwa śląskiego, głównie wydobywanego tam węgla kamiennego, które regulowała Konwencja Genewska o Górnym

Śląsku z 1922 r. W połowie 1925 r. strona niemiecka wystosowała do Polski szereg roszczeń politycznych, które rząd Władysława Grabskiego stanowczo odrzucił. Polska odmówiła także przyznania Niemcom zniżek celnych na ich towary, ze względu na brak zgody Niemiec na przyznanie takich ulg na polskie produkty w Niemczech. W odwecie Niemcy jednostronnie wstrzymały import polskiego węgla z województwa śląskiego, przyczyniając się w ten sposób do znaczących strat ekonomicznych strony polskiej. Jednocześnie strona niemiecka podniosła cła na polskie produkty i ustanowiła embargo na część towarów. W odpowiedzi polski rząd podwyższył cła na towary importowane z Niemiec i wprowadził zakaz importu wielu produktów. Polska jako dostawca surowców i jako rynek zbytu dla gotowych towarów w okresie międzywojennym znajdowała się w strefie zainteresowań handlowych Niemiec. Rynek polski i niemiecki były w większym stopniu rynkami kompensacyjnymi niż konkurencyjnymi. Niemcy posiadały dodatni bilans w handlu produktami gotowymi, ujemny we wszystkich innych grupach. Polska przeciwnie, miała ujemny bilans w handlu wyrobami gotowymi, dodatni w zakresie artykułów spożywczych, zwierząt żywych, surowców i półfabrykatów.

Słowa kluczowe: Polska, Niemcy, stosunki handlowe i gospodarcze, Klauzula Najwyższego Uprzywilejowania, okres międzywojenny, umowy i porozumienia gospodarcze, wojna handlowa, dodatni i ujemny bilans handlowy.

Kody JEL: E52, E58, F31, F32, N14

SHAPING POLISH-GERMAN ECONOMIC RELATIONS IN THE YEARS 1918–1928

Summary

The first document that opened the history of direct Polish-German economic relations after World War I was the economic agreement with the transit agreement concluded on October 22, 1919. The conclusion of the agreements was preceded by several months of talks. The initiator and protector of the pacts were the Main Allied Powers. Pursuant to the provisions of the treaty, Germany was to provide Poland with 75 thousand zlotys a month. tons of coal from Upper Silesia, and these deliveries were to increase until the average deliveries that Poland received from Upper Silesia in the period 1911–1913 were achieved. In addition, Germany undertook to put at the disposal of Poland 50,000. tonnes of coal stored in heaps, provided that it will be collected with the help of Polish rolling stock. Until the mid-1920s, trade with Germany accounted for nearly half of the

volume of Polish foreign trade. Germany was the recipient of almost 80% of the coal mined in Poland. Political relations between the two countries continued in a state of constant tension over the background of divergent interests, in particular the territorial dispute over the Polish part of Pomerania and the Free City of Gdańsk. In January 1925, the most-favored-nation clause imposed on Germany by the Treaty of Versailles expired in relation to goods from the Entente countries, including Poland. In June, the duty exemption for products from the Śląskie Voivodeship, mainly coal mined there, which was regulated by the Geneva Convention on Upper Silesia of 1922, ended in June. Poland also refused to grant Germany customs discounts on their goods due to Germany's refusal to grant such discounts to Polish products in Germany. In retaliation, Germany unilaterally suspended the import of Polish coal from the Śląskie Voivodeship, thus contributing to significant economic losses for the Polish side. At the same time, the German side increased customs duties on Polish products and imposed an embargo on some goods. In response, the Polish government increased customs duties on goods imported from Germany and introduced a ban on the import of many products from Germany. Poland, as a supplier of raw materials and as a market for finished goods, was in the area of commercial interest of Germany in the interwar period. The Polish market and the German market were more compensatory than competitive markets. Germany had a positive balance in trade in finished products, negative in all other groups. On the contrary, Poland had a negative balance in trade in finished products, positive in terms of food products, live animals, raw materials and semi-finished products.

Keywords: Poland, Germany, trade and economic relations, the Most Favored Nation clause, the interwar period, economic agreements and agreements, trade war, positive and negative trade balance.

JEL Codes: E52, E58, F31, F32, N14

Wprowadzenie

Końcowe postanowienia traktatu wersalskiego – podpisanego 28.06.1919 r. – regulowały powojenny porządek w Europie. Dotyczyły zarówno kwestii politycznych, jak i gospodarczych. W zamysle inicjatorów traktat ów miał być porozumieniem międzynarodowym umożliwiającym uporządkowanie spraw europejskich i zapewnić zagwarantowanie pokoju w tym rejonie świata. Sankcjonował powstanie niepodległego państwa polskiego i dla Polski było to jedno z jego fundamentalnych postanowień. Charakterystyczne było

także to, że traktat niemal od momentu podpisania był interpretowany jako akt rozrachunku między potęgami światowymi oraz jako narzędzie nowego podziału terytorialnego świata kosztem Niemiec w procesie osłabiania pozycji politycznej i gospodarczej tego państwa. Błędy i niekonsekwencje traktatu w niemałym stopniu zaważyły na rozwoju i stosunkach w Europie w całym okresie międzywojennym (Klimiuk 2011). W niniejszym artykule analizujemy stosunki gospodarcze między Polską i Niemcami w latach 1918–1928. Został napisany na podstawie dostępnej literatury. Jego tezę można sformułować następująco: błędy i niespójności w traktacie wersalskim (zamierzone) wpłynęły i przyczyniły się w sposób bezpośredni do konfliktowego charakteru polsko-niemieckich stosunków gospodarczych po 1918 r. Ich ukoronowaniem była narzucona Polsce przez zachodniego sąsiada wojna gospodarcza trwająca aż do 1935 r. (*Deklaracja między Polską a Niemcami...* 1934).

Postanowienia traktatu wersalskiego dotyczące polsko-niemieckiej współpracy gospodarczej

Omawiając postanowienia traktatu ograniczymy się tylko do tych punktów, które bezpośrednio dotyczyły wzajemnych stosunków gospodarczych między Polską i Niemcami. Traktat zezwalał Polsce w ciągu 15 lat na bezcłowy eksport do Niemiec produktów kopalnianych z polskiej części Górnego Śląska. W traktacie znalazły miejsce postanowienia ogólne o obowiązku spłaty długów niemieckich przez państwa, które objęły dawne terytorium niemieckie, zwalniające wprawdzie Polskę od obowiązku spłaty długów niemieckich zaciągniętych na cele germanizacyjne, zarządzające jednak w zasadzie tylko w stosunku do Polski przekazanie Komisji Odszkodowań równowartości przejętego niemieckiego majątku narodowego. Równowartość ta miała być zaliczona na poczet sum należnych z tytułu odszkodowań wojennych (Brunne 1934, s. 34). Na Niemcy został nałożony obowiązek bezcłowego dopuszczenia towarów do wymiany handlowej z byłej dzielnicy pruskiej przez okres 3 lat (Studnicki 1928, s. 18). Ponadto Niemcy były zobowiązane dostarczyć Polsce pewną liczbę taboru kolejowego. W raporcie do Komisji Odszkodowań rząd polski określił maksymalną sumę strat i szkód wojennych na kwotę 21,913 mld franków oraz 500 mln marek (Zajda 1963, s. 477). Traktat nie przyznał bezpośrednio Polsce praw do odszkodowań wojennych. Na skutek niejednoznaczności w obozie Ententy (różne koncepcje spojrzenia na sprawę

odszkodowań), braku konsekwencji co do wymagań stawianych Niemcom, nie wypłaciły one w całości odszkodowań (Nowak 1965, s. 5). Można dodać, że w latach 1924–1929, kiedy wszedł w życie plan Dawesa, Polska otrzymała w ramach odszkodowań zaledwie 1,1 mln marek (Zajda 1963, s. 530). Sprawa odszkodowań okazała się więc jedynie porozumieniem na papierze. Postanowienia terytorialne traktatu wersalskiego dotyczące Polski miały również ujemne skutki. Wydaje się, że w tym przypadku decydujące znaczenie miał fakt, iż w myśl koncepcji międzynarodowych Polska miała znaleźć się w sferze wpływów niemieckich. Liczyły na to koła polityczne i gospodarcze Niemiec oraz Wielkiej Brytanii (Overy 1996). Aby dać pełny wyraz temu pogładowi należy dodać, iż traktat wersalski sankcjonował osiągnięty przed 1914 r. stan posiadania kapitałów zagranicznych i ujmował je jako tzw. aktywa eksploatacyjne. Okazało się, że właśnie ten artykuł miał dla Polski tak kapitalne znaczenie.

Rejon górnośląski został podzielony na dwie części za pomocą sztucznej linii politycznej rozdzielającej integralnie związane ze sobą zespoły produkcyjne. Zmiany te nie zlikwidowały wpływów kapitału niemieckiego dysponującego aktywami produkcyjnymi na Górnym Śląsku oraz na innych terenach należących do Niemiec przed wojną, a następnie odstąpionych Polsce. Wpływy kapitału niemieckiego były wyraźnie silniejsze, ponieważ kapitał ten w powojennej Europie zajmował czołowe miejsce obok kapitału francuskiego i angielskiego. Taki stan rzeczy powodował, że Polska nie była w pełni suwerennym gospodarczo krajem w zakresie swego potencjału produkcyjnego. Sprzeczności występowały tu na tle polityki akumulacyjnej dotyczącej tego kapitału. Kolejne słabe ogniwa w układzie granicy polsko-niemieckiej stanowiły: utworzenie Wolnego Miasta Gdańska (utrudnienie Polsce dostępu do morza) oraz oddzielenie Prus Wschodnich od reszty Niemiec tranzytowym korytarzem pomorskim, podlegającym i stanowiącym część terytorium Polski, a obciążonym uprawnieniami komunikacyjnymi na rzecz Niemiec. Do problemu wadliwości w ustaleniach granicznych dochodziła również kwestia niemieckiej mniejszości narodowej (Smogarzewski 1930). Przedstawiciele narodowości niemieckiej uzyskawszy automatycznie polskie obywatelstwo, dysponowali niejednokrotnie znacznym stanem posiadania majątkowego i kapitałowego w przemyśle i rolnictwie. To zaś w połączeniu z aktywną i prężną działalnością społeczną i nacjonalistyczną (pewność politycznego poparcia Niemiec) stanowiło podstawę do konfliktów polsko-niemieckich i podejmowanych prób realizacji rewizjonistycznych koncepcji władz niemieckich (Feldman 1934). Stawało się to jednocześnie zarzewiem przyszłych konfliktów. Podsumowując

powyższe postanowienia można stwierdzić, iż z punktu widzenia interesów gospodarczych Polski traktat wersalski w prawie wszystkich szczegółach był dla Polski niekorzystny.

Porozumienia gospodarcze z lat 1919–1920

Pierwszymi dokumentami otwierającymi historię powojennych bezpośrednich polsko-niemieckich stosunków gospodarczych były układ gospodarczy wraz z układem tranzytowym zawarte w dniu 22.10.1919 r. (Krasuski 1975, s. 85). Zawarcie układów było poprzedzone kilkumiesięcznymi rozmowami. Inicjatorem i protektorem układów były Główne Mocarstwa Sprzymierzone. W myśl postanowień traktatu Niemcy miały dostarczyć Polsce miesięcznie 75 tys. t węgla z Górnego Śląska, przy czym dostawy te miały wzrastać aż do osiągnięcia poziomu przeciętnych dostaw, jakie Polska otrzymywała z Górnego Śląska w latach 1911–1913. Ponadto Niemcy zobowiązały się postawić do dyspozycji Polski 50 tys. t węgla składowanego na hałdach pod warunkiem, że zostanie on zabrany przy wykorzystaniu polskiego taboru kolejowego (Sommer 1935). Za punkt wyjściowy przyjęto ceny węgla obowiązujące w obrocie niemiecko-austriackim z zastrzeżeniem pewnych modyfikacji (na wypadek wahań cen przewidzianych w Górnośląskiej Konwencji Węglowej). Porozumienie zostało zawarte na okres od najpóźniej 22.10.1919 r. do 1.04.1920 r., a każda ze stron zastrzegła sobie prawo wypowiedzenia umowy poczynając od 1.03.1920 r. W przypadku niewypowiedzenia w tym terminie umowa miała pozostawać w mocy do czasu jej wypowiedzenia przez jedną ze stron z zachowaniem 3-miesięcznego terminu.

W zamian za to Polska zobowiązała się dostarczyć Niemcom 225 tys. t ziemniaków, z czego trzecią część strona niemiecka miała przeznaczyć na zaopatrzenie Górnego Śląska. Polska była gotowa również z obszaru, jaki jej przypadnie niezależnie od wyników plebiscytu, dostarczyć dodatkowo 50 tys. t ziemniaków oraz zezwolić na wywóz 50 tys. t sadzeniaków z całego swego ówczesnego i przyszłego terytorium. Ponadto strona niemiecka wyraziła gotowość zakupu w Polsce spirytusu w ilości do 1 mln litrów, udzielenia stronie polskiej na okres trzech miesięcy zezwolenia najmu 500 wagonów cystern do przewozu produktów naftowych, udzielenia pozwolenia wywozu 400 wagonów nawozów azotowych najpóźniej do 1.03.1920 r., dostarczenia Polsce 60 wagonów (a w miarę możliwości więcej) materiału siewnego w zamian za podwójną ilość zbóż tego

samego rodzaju. Polska zobowiązała się również udzielić zezwoleń na wywóz 72 tys. t produktów naftowych, 100 tys. gęsi, dostarczenia 100 t melasy na paszę oraz usunięcia trudności w uzyskaniu przez stronę niemiecką dolomitu ze Szczakowej. Ustalono, że wszelkie płatności będą dokonywane i rozliczane w markach niemieckich. Poza tym pokrycie zobowiązań powinno było w zasadzie nastąpić natychmiast, a ewentualna zaległość nie mogła w żadnym razie przekroczyć 5 mln marek. Jeśli chodzi o umowę tranzytową to najistotniejsze były ustalenia dotyczące przejść dla ruchu osobowego i towarowego, odprawy podróźnych i bagaży, wzajemnych kontaktów dyrekcji kolejowych obu państw oraz tranzytu przez terytorium niemieckie 105 pociągów materiałów wojskowych dla polskiej armii walczącej na wschodzie.

Ponadto udostępniono Niemcom do żeglugi Wisłę, aby nie dezorganizować ruchu między Prusami Wschodnimi a resztą Rzeszy. Uregulowano też kwestię przewozów pocztowych między Polską a Niemcami, a także Prusami Wschodnimi i pozostałym obszarem Niemiec. Podpisanie tej umowy wywołało w Polsce falę krytyki. Kwestionowano przede wszystkim termin jej ważności obowiązujący do 1.04.1920 r. (do tego czasu gospodarka węglowa na Górnym Śląsku miała przejść w ręce Komisji Koalicyjnej, która – jak sądzono – przyznałaby Polsce większy przydział węgla i to bez kompensat na rzecz Niemiec). Inne zastrzeżenia dotyczyły ceny ziemniaków i wagonów żeglugowych. Już 18.12.1919 r. Niemcy wstrzymały dostawę węgla. Powodem tego było wyczerpanie się przyznanego Polsce kredytu w wysokości 5 mln marek. Strona polska zgłaszała natomiast krytyczne uwagi co do jakości węgla i wniosła o ustanowienie polskiej kontroli przy jego załadunku w kopalniach, czemu sprzeciwiały się z kolei Niemcy (Seraphim 1935). Kolejna rozbieżność w poglądach dotyczyła relacji cen ziemniaków i węgla. Na propozycję Polski w sprawie zwwyżki cen ziemniaków (na skutek zamrożenia części zbiorów znacznie wzrosły ceny na rynku wewnętrznym) Niemcy odpowiedziały, że wobec tego podniosą cenę węgla.

Na początku 01.1920 r. Polska jednostronnie anulowała umowę gospodarczą (Krasuski 1975, s. 92). Jako oficjalny motyw tego kroku przytaczano fakt utraty przez Niemcy możliwości dysponowania węglem górnośląskim na skutek objęcia przez organy alianckiej administracji na Górnym Śląsku. Spowodowane to zostało wejściem w życie postanowień traktatu wersalskiego, wobec czego dotychczasowe zobowiązania rządu niemieckiego w kwestii węgla górnośląskiego automatycznie stawały się nieważne (Landau, Tomaszewski 1967, s. 24). Dzień 9.01.1920 r. stanowi kolejną ważną datę w historii stosunków polsko-niemieckich. Tego dnia obie strony podpisały właśnie w Paryżu deklarację,

w której zobowiązały się do dokonania w krótkim czasie rozrachunku szeregu spraw wynikających z zakończenia wojny oraz traktatu wersalskiego, jak również przystąpienia do rozstrzygnięcia innych spraw w drodze konwencji. Tymczasem stan stosunków handlowych z Niemcami był w tym czasie niezbyt dobry z uwagi na trudności, jakie Niemcy stwarzały we wzajemnych obrotach. Do najczęściej spotykanych sposobów utrudniania wymiany handlowej należało np. podnoszenie przez rząd niemiecki narzutów eksportowych obciążających Polskę, czy też zamykanie granic po załatwieniu wszystkich formalności. Taki stan rzeczy był prawdopodobnie przyczyną szeregu inicjatyw, z jakimi wystąpiła Polska w 1920 r. zmierzających do szybkiego wszczęcia rokowań gospodarczych z Niemcami. Jednak już od pierwszych chwil Niemcy starały się wykorzystać rokowania gospodarcze do wywierania nacisku politycznego na Polskę. Były to agresywne w swej treści dezyderaty zmierzające do narzucenia wschodniemu sąsiadowi warunków sprzyjających przede wszystkim interesom niemieckim, a zwłaszcza niemieczyny w Polsce (np. wymuszenie na Polsce zrzeczenia się przysługujących jej praw do likwidacji własności niemieckiej). Takie nastawienie Niemiec z góry eliminowało szansę podpisania umów na korzystnych warunkach, dlatego nie należy dziwić się, iż wszystkie polskie inicjatywy spełzły na niczym (Kmieciak 2012, s. 289–298).

Niemcy zresztą ze swej strony dokonały wszelkich starań, aby do konkretnych porozumień nie doszło. Wynajdywały różne preteksty. Jednym z nich stały się akty prawne wydane w Polsce: ustawa z 14 sierpnia 1920 r. o przelaniu praw skarbowych państwa niemieckiego i członków niemieckich domów pracujących na rzecz skarbu polskiego oraz ustawa z 15 sierpnia 1920 r. o likwidacji majątków obywateli niemieckich (Ratyńska 1968, s. 47). Gwoli wyjaśnienia należy dodać, że Polska była uprawniona do wydania tych aktów na mocy postanowień traktatu wersalskiego.

Blokada eksportu niemieckiego do Polski

Zarządzenia władz polskich zostały potraktowane przez Niemcy jako zagrażające ich interesom. Rozbudziły one falę szowinizmu niemieckiego, co w efekcie wywołało przeciwdziałanie ze strony najwyższych czynników państwowych Rzeszy. Władze niemieckie zarządziły blokadę gospodarczą w dziedzinie eksportu. Związane postanowieniami traktatu wersalskiego w dziedzinie importu (jednostronna klauzula największego uprzywilejowania) zarządzenia bojowe

polegały na prowadzeniu odpowiedniej polityki w udzielaniu pozwoleń wywozowych, co miało doprowadzić do całkowitego zahamowania eksportu towarowego do Polski. Na ogół przyjmuje się dzień 20.07.1920 r. jako datę rozpoczęcia blokady gospodarczej Polski przez Niemcy, a 20.07.1922 r. – datę jej zakończenia. Jako formalne podstawy wprowadzenia blokady podano m.in. niedostateczne wywiązanie się Polski z umowy z 22.10.1919 r. (argument bez znaczenia, gdyż Polska miała pełne prawo do odstąpienia od umowy w świetle zawartych w niej postanowień), deklaracja prezydenta Rzeszy o neutralności wobec wojny polsko-radzieckiej z 20.07.1920 r. oraz związany z nią dekret z 25.07 tego roku zakazujący eksportu i tranzytu do Polski materiałów wojskowych. W rzeczywistości zakazy te objęły znacznie szerszy zakres eksportu do Polski. Ponadto należy dodać, że artykuły 266 i 267 traktatu wersalskiego zabraniały Niemcom jakichkolwiek zakazów i ograniczeń w zakresie obrotu towarowego w stosunku do któregokolwiek z państw sprzymierzonych. Skargi Polski dotyczące naruszenia artykułu 266 strona niemiecka odrzuciła twierdząc kłamliwie, że nie zostały podjęte żadne decyzje dyskryminujące polskiego kontrahenta.

Można chyba pokusić się o generalny wniosek dotyczący przyczyn blokady gospodarczej ze strony Niemiec. Krok ten był wyrazem agresji ekonomicznej skierowanej przeciwko Polsce w trudnym dla niej okresie, a czynniki powodujące go posiadały wówczas decydujące znaczenie: wzmocnienie elementów niemieckich w polskiej gospodarce, czy bliskie w czasie rozstrzygnięcie kwestii Górnego Śląska (plebiscyt). Uważnemu obserwatorowi nasuwało się zapewne pytanie, dlaczego blokadę gospodarczą zastosowano wobec terenów, które tradycyjnie uważano za teren ekspansji niemieckiego przemysłu. Ten na pozór istotny problem rozstrzygnięto w ten sposób, że blokada objęła tylko produkty niezbędne z punktu widzenia rozwoju gospodarczego Polski. Swoistą przewrotnością losu był fakt, iż do upadku blokady przyczyniły się w znacznym stopniu niemieckie towarzystwa handlowe, które na ziemiach polskich miały swoje naturalne rynki zbytu. Dnia 20.07 zakazy wywozu do Polski zostały uchylone (Rzepecki 1930, s. 2)¹. Rok 1922 przyniósł także ostateczne rozstrzygnięcia kwestii Górnego Śląska, a 15.05 tego roku w Genewie została podpisana Konwencja górnośląska (Polsko-niemiecka konwencja... 1922, s. 53–109). Miała ona obowiązywać przez okres 15 lat.

Konwencja nakładała na Polskę szereg obowiązków. Można do nich zaliczyć bezcłowy import płodów naturalnych z niemieckiej części Górnego Śląska; bezcłowy dowóz dla obrotu uszlachetniającego; bezcłowy eksport do

¹ Układ Olszowski-Stockhammern.

Niemiec węgla, koksu, brykietów, rudy żelaza, cynkowej i ołowianej; eksport produktów niezbędnych dla przemysłu w niemieckiej części Górnego Śląska; uprzywilejowany transport oraz dostawy wody. Konwencja zobowiązywała polski rząd do utrzymania marki niemieckiej jako legalnego środka płatniczego przez okres 15 lat, z tym że oba rządy miały możliwość wycofania się z tego postanowienia. Konwencja w gruncie rzeczy stanowiła zadość niemieckim postulatom na rzecz niepodzielności Górnego Śląska. Postulaty te opierały się na argumentacji, iż odebranie im części Śląska doprowadzi do katastrofy gospodarkę niemiecką oraz uniemożliwi wypłacenie odszkodowań (Wierzbicki 1929, s. 5). Inicjatorzy konwencji nie wzięli pod uwagę, że Górny Śląsk swoje rynki zbytu i zaopatrzenie surowcowe znajdował przede wszystkim na Wschodzie. Konwencja pomijała zupełnie tę gospodarczą prawidłowość regionu. Konwencja genewska była efektem postanowienia Rady Ligi Narodów z dnia 12.10.1921 r. – określała przebieg granicy między Polską i Niemcami w rejonie Górnego Śląska, a także przewidywała zawarcie porozumienia regulującego całokształt spraw wynikających z podziału terytorialnego. Konwencja miała także na celu złagodzenie trudności powstałych na skutek rozbitcia jedności gospodarczej regionu i jego podziału na dwie części należące do dwóch różnych państw. Postanowienia konwencji umożliwiały wykorzystanie przez kapitał niemiecki komplikacji podziałowych dla własnych celów. Utrudniało to zwłaszcza wywłaszczenie przez polski rząd wielkich przedsiębiorstw przemysłowych z rąk niemieckich (Popkiewicz, Ryszka 1959, s. 68). Postanowienia Konwencji, zwłaszcza w tej części, która w znacznym stopniu ograniczała suwerenność Polski na tym obszarze, utrudniały tak pożądany proces integracji gospodarczej polskiej części Górnego Śląska z pozostałym obszarem Polski. Konwencja genewska mająca na celu zachowanie ciągłości życia gospodarczego i społecznego podzielonego obszaru, wyraźnie przeceniała znaczenie rynku niemieckiego dla górnośląskiego przemysłu (Landau, Tomaszewski 1964, s. 243).

Rok 1923 nie przyniósł zasadniczych zmian w stosunkach gospodarczych z Niemcami, które każdorazowo uzależniały podjęcie rokowań z Polską od poczynienia przez nią ustępstw politycznych (np. likwidacja majątku niemieckiego na obszarze Polski). Krótkotrwałe nawet rokowania drezdeńskie również zepchnęły sprawy gospodarcze na dalszy plan. Jedynym pozytywnym ich efektem dotyczącym spraw gospodarczych była kwestia przedłużenia 6-miesięcznego terminu bezcłowego przepływu surowców i półfabrykatów między zakładami przemysłowymi obu części Górnego Śląska. W sumie więc wynik rokowań w Dreźnie był bardzo skromny, a stosunki wzajemne pozostały nadal

dość napięte. Sytuację dodatkowo pogarszał fakt, iż począwszy od drugiej połowy 1923 r. w Polsce pogorszyła się koniunktura, przeradzając się w kryzys gospodarczy (Landau, Tomaszewski 1971, s. 88). Polska ponadto stanęła w obliczu sytuacji, iż bez osiągnięcia porozumienia traktatowego między obu krajami w zbliżającym się 1925 r., mogło nastąpić zamknięcie rynku niemieckiego dla górnośląskiego węgla. Toteż na pierwszy plan w stosunkach z Niemcami zdecydowanie wysuwała się problematyka gospodarcza. W Polsce sądzono, że podpisana 30.08.1924 r. w Wiedniu polsko-niemiecka konwencja o obywatelstwie i opcji stworzy sprzyjający klimat do rokowań z Niemcami. Niemcy zaś jako środek nacisku potraktowały zapowiedzianą w Polsce pod koniec 1924 r. wyżkę o 100% ceł maksymalnych w stosunku do wszystkich tych państw, które nie posiadały układu gospodarczego z Polską i utrudniały polski import. Kryzys gospodarczy, jaki miał miejsce w naszym kraju, Niemcy postanowiły wykorzystać jako środek nacisku na Polskę w celu uzyskania ustępstw politycznych.

Pierwsze lata niemiecko-polskiego konfliktu gospodarczego

W dniu 10.01.1925 r. upływał termin ważności klauzuli największego uprzywilejowania, jaką Polska posiadała w stosunkach z Niemcami, nałożony przez postanowienia traktatu wersalskiego (Ringman 1929, s. 20). Z kolei 15.06.1925 r. upływał termin ważności postanowień Konwencji genewskiej przyznającej Polsce określone kontyngenty wywozowe z obszaru Górnego Śląska². Niemcy przywiązywały ogromną wagę do kwestii kontyngentów węgla górnośląskiego. Zdawały sobie sprawę z faktu, że gdy ustanie import węgla do Niemiec to z powodu słabo rozwiniętego rynku wewnętrznego i nieuregulowanych stosunków handlowych ze Związkiem Radzieckim, Polska może borykać się z poważnymi trudnościami gospodarczymi. W dniu 13.01.1925 r. podpisano w Berlinie układ tymczasowy z okresem ważności do 1.04 tego roku. Zasadnicza treść układu sprowadzała się do rezygnacji przez strony stosowania o 100% wyższych ceł maksymalnych (Polska) oraz szczególnie godzących w interesy Polski paragrafów niemieckiej taryfy celnej (Niemcy). Termin dalszego prowadzenia rokowań wyznaczono na marzec. Nie doprowadziły one

² Termin 5-letni obowiązywał na mocy traktatu wersalskiego.

jednak do osiągnięcia konkretnego porozumienia. Zgodnie z taktyką przeciągania rozmów strona niemiecka wysuwała propozycje niemogące liczyć na akceptację polskiej delegacji, ewentualnie odrzucała postulaty polskich negocjatorów (np. Niemcy żądały przyznania im klauzuli największego uprzywilejowania w dziedzinie ceł, ale jednocześnie nie chciały zrezygnować z obowiązujących już w Niemczech zakazów przywozu, zwłaszcza tych, które miały dla Polski największe znaczenie, tj. węgla). W czerwcu 1925 r. Niemcy wystąpiły z pakietem nierealnych propozycji z punktu widzenia interesów Polski. Licząc się z możliwością jego odrzucenia (było to w zasadzie powtórzenie propozycji marcowych) rząd niemiecki poczynił przygotowania do wojny gospodarczej z Polską. Wydano zarządzenia zakazujące importu węgla polskiego po 15.03.1925 r.³ W dniu 17.06.1925 r. rząd polski wydał zakaz przywozu określonych towarów skierowany pozornie przeciwko wszystkim krajom, a 27.06.1925 r. wymienione ograniczenia weszły w życie z wyraźnym podkreśleniem, że dotyczą one towarów pochodzenia niemieckiego (Twardowski 1930, s. 4). Niemcy potraktowały ten krok jako zarządzenie bojowe skierowane przeciwko nim. W dniu 1.07 wydano zakaz przywozu do Niemiec szeregu artykułów polskiego pochodzenia, a listę tych artykułów uzupełniono następnie 8.07. Z kolei 2.07 nałożono cła bojowe na niektóre polskie produkty (Ringman 1929, s. 33–42). W odpowiedzi na to rząd polski rozszerzył listę towarów zakazanych do przywozu do Polski.

Przyczyny wojny gospodarczej rozpoczętej w drugiej połowie 1925 r. były ściśle powiązane, wręcz wypływały z ekspansjonistycznych dążeń niemieckiego kapitału finansowego. Młode, niepodległe państwo polskie leżące w Europie Środkowej, tradycyjnej strefie wpływów kapitału niemieckiego, już przez sam fakt swego istnienia stanowiło groźbę dla niemieckich interesów w tym rejonie. Dlatego też wojna gospodarcza została wywołana w celu doprowadzenia do krachu gospodarczego w Polsce. Miała też udowodnić światu, że młody odradzający się organizm państwowy nie jest w stanie prowadzić samodzielnej polityki gospodarczej (Wierzbicki 1929, s. 6). Nawet obiektywne warunki sprzyjały w tym momencie Niemcom. Pomijając taką kwestię jak różnice w poziomie rozwoju gospodarczego obu krajów, sam przebieg koniunktury gospodarczej w miesiącach wojny celnej stawiał Niemcy w o wiele korzystniejszej sytuacji. Już bowiem od początku 1924 r. było widać wyraźne ożywienie w gospodarce niemieckiej, natomiast Polska znajdowała się w tym

³ Nie stosowano wobec siebie żadnych zarządzeń bojowych, obrót handlowy odbywał się na podstawie dwustronnych autonomicznych stawek celnych.

czasie w krańcowo odmiennej sytuacji przeżywając trwający od 1924 r. kryzys gospodarczy. Również ogólna międzynarodowa sytuacja polityczna nie była dla Polski sprzyjająca.

Niefortunne postanowienia konferencji w Locarno (brak gwarancji dla nienaruszalności granic w Europie Środkowo-Wschodniej) zachęcały wręcz Niemcy do podejmowania bardziej agresywnych kroków. Wkrótce jednak doszły one do wniosku, iż zasadniczego swego celu wojna gospodarcza nie osiągnęła (choć Polska doznała znacznych szkód gospodarczych), a jej efekty zaczęła odczuwać powoli również gospodarka niemiecka (zwłaszcza te przedsiębiorstwa, które drogą wieloletniej tradycji miały swoje naturalne rynki zbytu na ziemiach polskich). Jeszcze w trakcie wojny gospodarczej we wrześniu 1925 r. wznowiono rokowania gospodarcze (Kofman 1992). W odpowiedzi na polską propozycję zawarcia prowizorycznego układu Niemcy odpowiedziały wysunięciem nowych żądań. Ich stanowisko nie zapewniło większych korzyści w sprawach najbardziej Polskę interesujących, tj. kontyngentów węgla, wywozu bydła i mięsa oraz konwencji weterynaryjnej ułatwiającej obrót tymi ostatnimi towarami. W rezultacie porozumienia nie osiągnięto i rokowania zakończyły się fiaskiem. Aby obraz stosunków gospodarczych między Polską i Niemcami w latach 1919–1925 był pełny należy uzupełnić go danymi statystycznymi odzwierciedlającymi globalne wielkości obrotów handlowych między obydwoma krajami.

Tabela 1. Handel zagraniczny Polski w latach 1920–1921 (w tonach)

Rok	Przywóz		Wywóz	
	ogółem	w tym Niemcy	ogółem	w tym Niemcy
1920	3 529 811,2	2 834 164,6	820 315,4	232 730,8
1921	4 845 045,8	3 012 414,4	2 028 044,2	539 509,1

Źródło: GUS (1921–1922).

W tabeli prezentujemy zdecydowaną przewagę importu Polski nad eksportem. W szczególności w stosunkach polsko-niemieckich przywóz był 12 razy większy od wywozu (1920 r.). W jednostkach wartościowych przywóz 16-krotnie przewyższał wywóz (Błahut 1975, s. 86). Wprowadzona w połowie 1920 r. blokada gospodarcza wobec Polski spowodowała, iż przywóz z Niemiec w II półroczu zmniejszył się o 369,466 tys. t w porównaniu z pierwszym. Spadek

importu z Niemiec skompensował znaczny wzrost importu z Czechosłowacji, USA i Austrii. Udział Niemiec w spadku przywozu w poszczególnych grupach i rodzajach towarów przedstawiał się następująco: maszyny dla przemysłu elektrotechnicznego 145%, surowce 117,9%, maszyny 115,4%, węgiel 106,4%, barwniki 91,6%, sole potasowe 77,6%, przedmioty spożywcze 72%. W następnych latach polski handel zagraniczny zanotował wzrost obrotów.

Tabela 2. Handel zagraniczny Polski w latach 1922–1925 (w tys. zł)

Wyszczególnienie	Lata			
	1922	1923	1924	1925
Obroty handlowe ogółem	1 499 475	2 311 833	2 744 431	2 062 514
w tym Niemcy	636 798	1 191 599	1 042 397	1 049 305
Przywóz ogółem	844 324	1 116 972	1 478 558	1 655 421
w tym Niemcy	312 499	487 000	506 269	504 763
Wywóz ogółem	655 151	1 134 661	1 265 673	1 396 853
w tym Niemcy	324 299	604 599	536 128	544 958

Źródło: *Handel zagraniczny RP... (1924–1925); Rocznik handlu zagranicznego RP... (1927)*.

Wyraźnie widać, że w 1923 r. obroty handlu zagranicznego charakteryzowały się szczególnie wysoką stopą wzrostu. W porównaniu z poprzednim rokiem eksport zwiększył się o 82%, a import o 32%. Wiązało się to z ożywieniem koniunktury, która osiągnęła w 1923 r. swój punkt szczytowy (Ehrlich 1961). W latach 1923–1925 import zwiększył się o blisko 50%, czyli trzy razy więcej od eksportu. Z tabeli wynika ponadto, że po 1919 r. dla stosunków handlowych między obu państwami charakterystyczne były następujące zmiany: regres w 1924 r. został wywołany głównie przez spadek eksportu do Niemiec, do tego dołączył w 1925 r. także nieznaczny spadek importu. Polski bilans handlowy w analizowanym okresie przedstawiamy w tabeli 3.

Tabela 3. Handel zagraniczny Polski w latach 1920–1925 (w tys. zł)

Rok	Nadwyżka przywozu (-); wywozu (+)		Nadwyżka udziału wywozu w przywozie	
	ogółem	z Niemcami	ogółem	z Niemcami
1920	- 2 709 496	- 2 601 434	23,2	8,2
1921	- 2 817 002	- 2 472 905	41,8	17,9
1922	- 189 173	+ 11 800	77,5	103,8
1923	- 77 889	+ 117 599	106,9	124,1
1924	- 212 685	+ 29 859	85,6	105,9
1925	- 269 085	+ 39 906	83,8	107,9

Źródło: GUS (1921–1922); *Handel zagraniczny RP...* (1924–1925); *Rocznik Handlu Zagranicznego RP...* (1927).

Bilans obrotów handlowych Polski z Niemcami był dodatni z wyjątkiem lat 1920 i 1921. Główne czynniki, które przyczyniły się do niego, były następujące: trwający jeszcze – chociaż wygasający w 1922 r. – bojkot gospodarczy wraz z inflacyjną premią wywozową, interwencyjna polityka polskiego rządu wprowadzająca ułatwienia dla eksporterów, spadek kursu złotego oraz przebieg koniunktury w Niemczech (faza ożywienia, co sprzyjało wywozowi polskich surowców) (Morman 1937). Trudno ustalić wpływ konfliktu celnego na bilans handlu zagranicznego w 1925 r. Z tabeli wynika, że dodatni bilans w 1925 r. był spowodowany m.in. wzrostem wywozu. Trudno zgodzić się do końca z taką tezą. Wzrost wywozu rzeczywiście miał miejsce, ale jednocześnie nastąpił spadek importu z nadwyżką kompensujący jego wzrost. W ostatniej tabeli dotyczącej tego okresu prezentujemy udział Niemiec w polskim handlu zagranicznym w latach 1920–1925.

Tabela 4. Udział Niemiec w handlu zagranicznym Polski w latach 1920–1925

Rok	Ogółem	Przywóz	Wywóz
1920	73,9	80,2	37,5
1921	51,6	62,1	26,6
1922	42,4	37,0	49,5
1923	51,6	43,6	50,6
1924	37,9	34,2	42,3
1925	34,2	30,3	39,0

Źródło: GUS (1921–1922); *Handel zagraniczny RP...* (1924–1925).

Wynika z niej, że począwszy od 1922 r. udział Niemiec był większy w polskim eksporcie niż w imporcie. W dziedzinie polskiego wywozu udział Niemiec w 1924 r. wynosił: metale i wyroby metalowe 71,5%, paliwa, asfalt, ropa 53,5%. W 1925 r. natomiast produkty spożywcze stanowiły 43%, a drewno i wyroby drzewne 54,5%. Wynika z tego, że zależność ekonomiczna Polski od Niemiec była bardzo silna.

Rok 1926, a zwłaszcza druga jego połowa, przyniósł poprawę koniunktury gospodarczej w Polsce. Obok układu politycznego mającego wpływ na stabilizowanie się gospodarki i jej ożywienie (przewrót majowy i dojście do władzy obozu piłsudczykowski), zostało wywołane w pewnym stopniu także przez dodatnie saldo bilansu handlowego. Czynniki sprzyjającymi uzyskaniu nadwyżki w bilansie handlowym były m.in. załamanie się kursu polskiego złotego (dewaluacja), polityka ograniczania importu, strajk górników angielskich oraz państwowa polityka interwencyjna w dziedzinie popierania eksportu (np. wprowadzenie zasad kwalifikowanego wywozu, ulgi taryfowe, zwroty ceł itd.). W Niemczech lata 1926–1928 przyniosły także ożywienie koniunktury gospodarczej (Carell 1929). W odróżnieniu jednak od Polski korzystne zmiany pojawiły się tam wcześniej i trwały dłużej.

Kolejne polsko-niemieckie rokowania handlowe (tj. spotkanie delegacji) zostały podjęte w maju 1926 r. Omawiano tam sprawy związane z taryfą konwencyjną, kontyngentami importowymi oraz gwarancjami weterynaryjnymi dla polskiego eksportu produktów hodowlanych. W polskich propozycjach ważną rolę odgrywały kontyngenty węglowe (było to jeszcze przed strajkiem górników brytyjskich). Niemcy wystąpiły z postulatem zaprzestania likwidacji własności niemieckiej w Polsce, ponadto żądały prawa wyjazdu, pobytu

i osiedlania się obywateli niemieckich na terenie Polski oraz zmiany polskich zakazów przywozu i polskich stawek celnych. Pod wpływem niezgodności stanowisk strona niemiecka pismem z dnia 12.12.1926 r. zerwała rokowania (Wagemann 1935). Tak więc do podpisania kompleksowego traktatu handlowego ponownie nie doszło. Zostały natomiast podpisane porozumienia specjalne, jak np. porozumienie drzewne z 10.1927 r., hutnicze z 21.12.1928 r., czy konwencja żytnia z 02.1930 r. W dniu 25.03.1927 r. strona polska wystąpiła z propozycjami, na które rząd niemiecki nie udzielił żadnej odpowiedzi (Ratyńska 1968, s. 289). Na czoło kompleksu spraw wysuwano zapewnienie Polsce odpowiedniego stałego przywozowego kontyngentu węglowego, żądano również od Niemiec dołączenia do traktatu handlowego protokołu weterynaryjnego, który miał zobowiązać stronę niemiecką do rezygnacji z wymogów specjalnych pozwoleń weterynaryjno-policyjnych dla importu i tranzytu zwierząt na cele uboju oraz wszelkiego rodzaju produktów zwierzęcych polskiego pochodzenia⁴. Do żądań polskich strona niemiecka ustosunkowała się w 11.1927 r. W efekcie 22.11.1927 r. został sprecyzowany i dzień później podpisany tzw. protokół berliński w kwestii tymczasowego porozumienia gospodarczego. Niemcy zaoferowały przyjęcie 200 tys. ton węgla miesięcznie oraz 100 tys. szt. bitych świń rocznie, odrzucając jednocześnie możliwość importu mięsa wołowego. W przeciwieństwie do sztywnego w zasadzie stanowiska niemieckiego strona polska obniżyła swoje wymagania w dziedzinie kontyngentu węgla z 450 tys. ton do 350 tys. ton miesięcznie. W dniu 24.11.1927 r. podpisano w Warszawie polsko-niemiecką konwencję oraz szereg porozumień regulujących sprawę polskich robotników sezonowych (Spaleniak 1996, s. 663–682). Konwencja usuwała źródło corocznych tarć w związku z wyjazdem dziesiątków tysięcy robotników na roboty sezonowe do Niemiec i stanowiła niewątpliwy postęp w dziedzinie stosunków politycznych między obydwoma krajami (Studnicki 1930, s. 5)⁵. W sześć dni później – 30.11.1927 r. – został zawarty układ drzewny, którego termin ważności trwał jeden rok) (Twardowski 1930, s. 5). Oprócz możliwości nieograniczonego zbytu drzewa surowego na rynkach niemieckich Polska uzyskała kontyngent dla 250 tys. m³ tartego drzewa. Niemcy natomiast uzyskały kontyngenty dotyczące samochodów, rowerów, motocykli, zegarów, zabawek, porcelany oraz szkła i dzianin (Ringman 1929,

⁴ Kwestia ta była przedmiotem nieustannych sporów w trakcie rokowań. Niemcy argumentowały problem niebezpieczeństwem zarazy, w istocie rzeczy chodziło im o względy natury polityczno-gospodarczej.

⁵ Dla przykładu w 1923 r. w rolnictwie niemieckim pracowało 136,82 tys. polskich robotników.

s. 62). Kontynuacja rokowań miała miejsce w dniu 2.12. Już na wstępie powstała różnica zdań w zakresie prawa osiedlowego (dotyczyła tego, czy prawo to ma wchodzić w skład traktatu handlowego, czy też wymaga zawarcia tymczasowego porozumienia). Mimo wszystko 8.12.1927 r. podpisano protokół, w którym postanowiono przystąpić do rokowań nad szerokim porozumieniem obejmującym także klauzulę osiedleńczą (uregulowaniu miały również ulec kwestie: zniesienia zarządzeń bojowych, prawa osiedlania, pobytu i wjazdu, przywozu, wywozu, tranzytu, konwencji i uprzywilejowań celno-taryfowych, formalności celnych). W dniu 13.01.1928 r. podpisano dodatkowy protokół, w którym ustalono, że obok problemów wymiany towarowej, w celu faktycznego jej umożliwienia rokowania obejmą także wzajemne koncesje, a pertraktacje w sprawie ulg celnych będą prowadzone na zasadzie skompensowania wartości wzajemnych koncesji w tej dziedzinie (Łuczak 1984). Mimo usunięcia tej ostatniej przeszkody w rokowaniach strona niemiecka przerwała rozmowy. 5.11.1927 r. polski rząd wydał rozporządzenie o przeliczaniu waluty polskiej na nową jednostkę monetarną (Miduch 1929, s. 3). Niewystarczające (według strony niemieckiej) wyjaśnienie zamiarów polskiego rządu dotyczące waloryzacji ceł zapowiedziane w tym rozporządzeniu, Niemcy potraktowały jako powód do przerwania negocjacji. 5.06.1928 r. podpisano w Berlinie polsko-niemiecki układ waloryzacyjny normujący całokształt spraw w dziedzinie prawa prywatnego oraz częściowo także publicznego. 10.09.1928 r. wznowiono rokowania, które miały na celu zawarcie szerokiego traktatu handlowego. 15.09 Polska wysunęła swoje propozycje. Dotyczyły one m.in. oparcia obrotu towarowego z Niemcami na zasadach wolnej wymiany, przyznania Niemcom klauzuli największego uprzywilejowania, ustalenia kontyngentów wywozowych na: bydło 50 tys. sztuk, świnie 600 tys. sztuk rocznie, węgiel 500 tys. t miesięcznie ponad wartość wywozu niemieckiego węgla do Polski oraz wywozu złomu z Niemiec do Polski w wysokości 300 tys. t rocznie. 14.10 pełnomocnik niemiecki odpowiedział odmownie na te propozycje. 4.12.1928 r. Niemcy wystąpiły z programem uwzględniającym polskie postulaty tylko w minimalnym stopniu (Grabiński 1930). W istocie rzeczy propozycje niemieckie nie różniły się od wcześniej wyszczególnionych w protokole berlińskim, mających stanowić podstawę zawarcia wąskiego porozumienia tymczasowego. Podkreślono to wyraźnie w polskiej odpowiedzi z 16.12. Dzień później strona niemiecka wyraziła gotowość prowadzenia rokowań na płaszczyźnie protokołu warszawskiego z 8.12.1927 r. zmierzających do zawarcia szerokiego porozumienia gospodarczego. Jak więc widać rozmowy w sprawie szerokiego traktatu handlowego wciąż nie wychodziły z fazy wstępnych dyskusji. Brak traktatu

z Niemcami, największym odbiorcą i dostawcą w polskim handlu zagranicznym, nie wpłynął na kierunek rozwoju ogólnych obrotów Polski z zagranicą w tym czasie (Eicke 1938). Ilustruje to poniższa tabela.

Tabela 5. Obroty handlowe Polski z zagranicą 1925–1929 (w tys. zł)

Wyszczególnienie	1925	1926	1927	1928	1929
Obroty handlowe ogółem	3 062 135	3 799 632	5 406 712	5 870 154	5 924 342
w tym Niemcy	1 049 772	938 534	1 541 418	1 761 889	1 727 530
Przywóz	1 665 610	1 546 755	2 891 972	5 362 164	3 110 962
w tym Niemcy	504 933	366 084	736 712	903 198	850 408
Wywóz	1 396 525	2 252 877	2 514 740	2 507 990	2 813 360
w tym Niemcy	544 839	572 450	804 706	858 761	877 122

Źródło: Rocznik handlu zagranicznego RP 1924–1927, Warszawa 1927–1928; Rocznik handlu zagranicznego RP i WM Gdańska 1928–1929 r., Warszawa 1929–1930.

Podsumowanie

W latach 1926–1928, tj. w okresie ożywienia koniunktury gospodarczej, obroty handlu zagranicznego Polski cechował systematyczny wzrost, szybszy w dziedzinie importu niż eksportu (Plutyński 1932). Cechę charakterystyczną stosunków polsko-niemieckich, pomijając spadek obrotów w 1926 r., stanowił w tym czasie systematyczny i poważny wzrost ogólnych obrotów. Był to fakt paradoksalny, ale jednak prawdziwy w warunkach utrzymującego się stanu wojny gospodarczej (Bonnell 1940). Bilans handlu zagranicznego Polski kształtował się w tych latach następująco.

Tabela 6. Saldo bilansu handlu zagranicznego Polski 1925–1929 (w tys. zł)

Rok	Nadwyżka przywozu (-) i wywozu (+)		Procent udziału wywozu w przywozie	
	ogółem	z Niemcami	ogółem	z Niemcami
1925	-269 085	+39 906	83,8	107,9
1926	+706 122	+206 366	145,6	156,4
1927	-377 232	+67 994	86,9	109,2
1928	-854 174	-44 367	74,5	95,0
1929	-296 622	+26 712	90,4	103,0

Źródło: Rocznik handlu zagranicznego RP 1924–1927, Warszawa 1927–1928; Rocznik handlu zagranicznego RP i WM Gdańska 1928–1929 r., Warszawa 1929–1930.

Jak wynika z tabeli cechą charakterystyczną polskiego handlu zagranicznego w okresie ożywienia gospodarczego była (mimo interwencyjnej polityki państwa) stała i nieustannie rosnąca nadwyżka przywozu nad wywozem (z wyjątkiem 1927 r.). W stosunkach z Niemcami sytuacja przedstawiała się odwrotnie (Łychowski 1934). Regułą było zazwyczaj nieznacznie aktywne saldo handlowe, jedna z niewielu widocznych oznak toczącej się wojny gospodarczej.

Tabela 7. Udział Niemiec w polskim handlu zagranicznym w latach 1925–1929 (w proc.)

Rok	Obroty handlowe		
	ogółem	przywóz	wywóz
1925	34,2	30,3	39,0
1926	24,7	23,6	25,4
1927	28,5	25,4	31,9
1928	30,0	26,8	34,2
1929	29,1	27,3	31,2

Źródło: Rocznik handlu zagranicznego RP 1924–1927, Warszawa 1928; Rocznik handlu zagranicznego RP i WM Gdańska 1928–1929 r., Warszawa 1930.

Zależność gospodarcza Polski od Niemiec była w 1929 r. równie silna, jak tuż po zakończeniu I wojny światowej, a pogłębiła się wyraźnie w okresie

polsko-niemieckiej wojny gospodarczej, mimo nieznacznego spadku udziału Niemiec w obrotach polskiego handlu zagranicznego. Świadczą o tym wyraźnie dane zawarte w tabeli 7.

Bibliografia

- Błahut K. (1975), *Polsko-niemieckie stosunki gospodarcze 1919–1939*, ZN im. Ossolińskich, Wrocław.
- Bonnell A.T. (1940), *German Control over International Economic Relations 1930–1940*, The University of Illinois Press, Urbana.
- Brune H. (1934), *Die deutsch-polnischen Aussenhandelsbeziehungen unter dem Gesichtspunkt der organischen Aussenhandelspolitik*, Duncker & Humblot, Heidelberg.
- Carell E. (1929), *Sozialökonomische Theorie und Konjunkturproblem*, Duncker & Humblot, München.
- Carr W. (1972), *Arms, Autarky and Aggression*, Edward Arnold, London.
- Deklaracja między Polską a Niemcami o niestosowaniu przemocy, podpisana w Berlinie dnia 26 stycznia 1934 r. (1934), Dz.U. 1934 nr 16 poz. 124.
- Drozdowski M. (1963), *Polityka gospodarcza rządu polskiego 1936–1939*, PWN, Warszawa.
- Ehrlich W. (1961), *Die deutsche Finanzpolitik seit 1924*, Institut Finanzen und Steuern, Bonn.
- Eicke R. (1938), *Handelspartner Deutschland*, Verlag für Sozialpolitik, Wirtschaft und Statistik, Berlin.
- Eksport do Niemiec wobec układu polsko-niemieckiego* (1934), „Polska Gospodarcza”, z. 12.
- Feldman J. (1934), *Antagonizm polsko-niemiecki w dziejach*, Nakładem Instytutu Bałtyckiego, Toruń.
- Gostkiewicz I. (1935), *Rozwój taryf celnych w Polsce*, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa.
- Grabiński H. (1930), *Środki aktywizacji polskiego bilansu handlowego*, Izba Przemysłowo-Handlowa, Poznań.
- Handel zagraniczny RP. Przegląd kwartalny za 1924 r.* (1924–1925), GUS, Warszawa.
- Klimiuk Z. (2011), *Stosunki handlowe Polski i Niemiec w okresie międzywojennym (1918–1939)*, Polihymnia, Lublin.

- Kmieciak T. (2012), *Polsko-niemieckie stosunki gospodarcze w latach 1920–1934*, „Nauka, Gospodarka, Społeczeństwo”, nr 1(4).
- Kofman J. (1992), *Nacjonalizm gospodarczy-szansa czy bariera rozwoju: przypadek Europy Środkowo-Wschodniej w okresie międzywojennym*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Krasuski J. (1975), *Stosunki polsko-niemieckie 1919–1932*, Instytut Zachodni, Poznań.
- Landau Z., Tomaszewski J. (1964), *Kapitały obce w Polsce 1918–1939*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Landau Z., Tomaszewski J. (1967), *Gospodarka Polski międzywojennej 1918–1939*, Tom I, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Landau Z., Tomaszewski J. (1971), *Gospodarka Polski międzywojennej 1918–1939*, Tom II, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Łuczak Cz. (1984), *Dzieje gospodarcze Niemiec, 1871–1945*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań.
- Łychowski T. (1934), *Zagadnienia polsko-niemieckich stosunków handlowych*, „Polska Gospodarcza”, z. 29.
- Miduch Z. (1928), *Polska polityka celna i traktatowa*, Izba Przemysłowo-Handlowa, Poznań.
- Miduch Z. (1929), *Polska polityka celna i traktatowa*, Izba Przemysłowo-Handlowa, Poznań.
- Morman E.C. (1937), *Economic conditions in Germany*, Financial Times, London.
- Możliwości eksportu dla polskiego drzewnictwa* (1934), „Informator Eksportowy”, nr 15.
- Nowak Z. (1965), *Ekonomiczne podstawy imperialistycznej ekspansji niemieckiej*, Zachodnia Agencja Prasowa, Warszawa.
- Overy R.J. (1996), *The Nazi economic recovery, 1932–1938*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Overy R.J. (1994), *War and Economy in the Third Reich*, Oxford University Press, New York.
- Plutyński A. (1932), *Polska na tle światowego kryzysu finansowego*, Wydawnictwo Przeglądu Politycznego, Warszawa.
- Polsko-niemiecka konwencja Górno-Śląska 15 V 1922 r. Część V. Sprawy Gospodarcze, Genewa.
- Popkiewicz J., Ryszka F. (1959), *Przemysł ciężki Górnego Śląska w gospodarce Polski międzywojennej (1922–1939)*, Instytut Śląski, Opole.
- Ratyńska R. (1968), *Stosunki polsko-niemieckie w okresie wojny gospodarczej 1919–1930*, Książka i Wiedza, Warszawa.

- Ringman A. (1929), *Polsko-niemieckie stosunki gospodarcze na tle wojny celnej*, Nakład Autora, Warszawa.
- Rocznik handlu zagranicznego RP 1924–1925* (1927), GUS, Warszawa.
- Rocznik handlu zagranicznego RP 1924–1927* (1928), GUS, Warszawa.
- Rocznik handlu zagranicznego RP i WM Gdańska 1928–29 r.* (1930), GUS, Warszawa.
- Rzepecki B. (1930), *Zatarg gospodarczy polsko-niemiecki*, Skład Główny F. Hoesick, Warszawa.
- Seraphim P.H. (1935), *Die Handelspolitik Polens, Wirtschaft am Staatswissenschaftlichen, Institut der Universität Königsberg*, Volk und Reich Verlag, Berlin.
- Smogorzewski C. (1930), *Poland, Germany and the corridor*, Williams & Norgate, London.
- Sommer L. (1935), *Neugestaltung der Handelspolitik, Volkswirtschaft: eine Schriftenreihe*, n.F. Bd. 2, Berlin.
- Spaleniak W. (1996), Konwencja polsko-niemiecka z 24 listopada 1927 roku w sprawie robotników rolnych, „Komunikaty Warmińsko-Mazurskie”, nr 4. *Sprawozdanie miesięczne handlu zagranicznego za 1921 r.*, GUS, Warszawa.
- Studnicki W. (1928), *Stosunki polsko-niemieckie wobec zbliżającego się traktatu*, Skład Główny w księgarni F. Hoesicka, Warszawa.
- Studnicki W. (1930), *Stosunki gospodarcze polsko-niemieckie wobec zbliżającego się traktatu*, Skład Główny w księgarni F. Hoesicka, Warszawa.
- Twardowski J. (1930), *O traktacie handlowym polsko-niemiecki*, Towarzystwo Ekonomiczne, Kraków.
- W. St (1935), *Struktura wywozu z Niemiec w ostatnim trzechleciu*, „Polska Gospodarcza”, z. 19.
- W. St. (1934), *Stosunki gospodarcze polsko-niemieckie*, „Polska Gospodarcza”, z. 51/52.
- Wagemann E. (1935), *Zwischenbilanz der Krisenpolitik- Eine international vergleichende Konjunkturpolitische Studie*, Carl Heymann, Berlin.
- Wierzbicki A. (1929), *Wytyczne do przyszłego traktatu handlowego polsko-niemieckiego*, Instytut Wydawniczy „Biblioteka”, Warszawa.
- Zajda J. (1963), *Konsekwencje ekonomiczne Traktatu Wersalskiego dla Polski*, Instytut Zachodni, Poznań.

Zbigniew Klimiuk

Afiliacja: **dr hab. Zbigniew Klimiuk**
Akademia Mazowiecka w Płocku
plac Generała Jarosława Dąbrowskiego 2
09-402 Płock
e-mail: zbigklimiuk@yahoo.pl